

5. TOKAT • S E M P O Z Y U M U

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR	İBRAHİM AYKUN
AHMET KARADAĞ	İBRAHİM ÖZBAY
AHMET ÖNAL	İSMET TÜRKMEN
ALİ AÇIKEL	M. A. YEKTA SARAÇ
ALİ SATAN	MAHMUT AK
ALPAY DOĞAN YILDIZ	MEHMET KARAKAŞ
AYLA AYDIN	MEHMET KARATAŞ
BİROL ÇETİN	MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
BÜNYAMİN ŞAHİN	MUHİTTİN DEMİRAY
CEMALETTİN ŞAHİN	MURAT HANİLÇE
COŞKUN ÇAKIR	MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
COŞKUN YILMAZ	NİHAT ÖZTOPRAK
EMEL ŞENER BOY	NURHAN ATASOY
EREN YÜRÜDÜR	ORHAN METE KILIÇ
ERHAN AFYONCU	ORHAN UZUN
FATİH SAVAŞAN	SEBAHATTİN BAYRAM
FİKRET SARICAOĞLU	TUNCAY DÖĞEROĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK	UĞUR DEMİR
HAMZA ÜSTÜN	YAVUZ ACUNGİL
HATİCE UYANIK	YUNUS EMRE TEKİNSOY
HÜSREV SUBAŞI	

YÜRÜTME KURULU

OSMAN SARI

MUSTAFA BANDIRMALI

İSMET TÜRKMEN

MURAT HANİLÇE

YUNUS EMRE TEKİNSOY

FATİH ERARSLAN

NAZİM BOY

HASAN ERDEM

COŞKUN ÜNSAL

ENGİN ÇETİN

HASAN YAPICI

SERKAN OSMANLIOĞLU

Tokat Mevlevîhanesi'nin Erken Dönemine Ait Yayınlanmamış 737 (1337) Tarihli Farsça Kitabe

DOÇ. DR. SADI S. KUCUR
Marmara Üniversitesi

Tokat şehrinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin sağlığında ve Mevlevîliğin erken dönemlerinde tanındığı ve müridlerinin mevcut olduğu, torunu Ulu Arif Çelebi (hilâfeti: 712-719 / 1312-1320)'nin ise bu şehirde Konyalı Ârife-i Hoşlika isimli nüfuzlu bir kadın halifesinin bulunduğu bilinmektedir.¹ Ancak erken dönemde şehirde inşa edilmiş bir mevlevîhânenin mevcut olup olmadığı hakkında bir bilgiye sahip değildik. Soğukpınar Mahallesi, Behzat Bey Sokağındaki mevcut Mevlevîhane ise 1048 (1638) yılında Muslu Ağa tarafından inşa edilmiş ve vakıf kurulmuş, daha sonra birkaç defa yenilenmiştir.² Dolayısıyla bugünkü mevlevîhane, Tokat'ta daha önceleri inşa edilen bir mevlevîhanenin mevcudiyeti hususunda bizi aydınlatmamaktadır. Bu tebliğin konusu, Tokat Mevlevîhânesinin erken dönemine ait olduğunu düşündüğümüz Tokat Müzesi'ndeki bir kitabedir. Kitabenin şehirde inşa edilen ikinci, belki de ilk mevlevîhâneye ait olması büyük önem taşımaktadır.

Bu kitabe Tokat Müzesi'ndeki yayınlanmamış kitabeler arasında bulunmaktadır. Müze Envanter Defterinde nr. 46.2.30, sıra nr. 488'de kitabenin bir parçası kayıtlıdır.³ Kayda göre 55x50x10 cm ebatlarındaki beyaz mermer parça müzeye Tokat'tan 1930 yılında gelmiştir. Tamamı dikdörtgen olduğu anlaşılan kitabenin bu parçası sağ, başlangıç tarafına aittir ve sağ alt satırın yarısı da kırıktır. Ancak 1994 yılında

1 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1987⁴, s. 217-218; Abdülhakî Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 93-94; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevîhanesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II/2 (Mayıs 1996), s. 61-62.

2 Hasan Yüksel, agm, s. 62-63; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Tokat Mevlevîhânesi", *DİA [TDV İslâm Ansiklopedisi]*, XLI, s. 228.

3 Müze envanter kaydını temin edip faydalanmamı sağlayan Tokat tarih, kültür ve folklorünün hâmisî, koleksiyoner Hasan Erdem'e teşekkür ederim.

Şa'ban
737 tarihli
kitabe (Tokat
Müzesi,
Env. Deft.,
nr. 46.2.30,
sıra nr. 488)
(Fot. Sadi
S. KUCUR,
1994)

Tokatlı meslekdaşım Erhan Afyoncu ile yaptığımız bir araştırma sırasında o zamanki müze (Gök Medrese) bahçesinde çektiğimiz fotoğraflar arasında diğer parçanınki de bulunmaktadır. Parçaların bizim ölçümlerimize göre ebatları 58x51x10 ve 59x51x10 cm.dir. Bu iki parça birleştirildiğinde kitabe metninin Farsça manzum olduğu ve gazel nazım şekliyle yazılan altı beyitten oluşturulduğu görülmektedir. Mısralar dört satır ve üç sütun halinde sıralanmıştır. Kitabe metni celî sülûs hat ile yazılmıştır.

Kitabenin metni:

Be-rûz-ı sa'd u mübârek yekî kerîm-i cevâd
 Be-rûy-ı halk zi himmet (?) der-i Hodâ be-goşâd
 Makâm-ı hâs be-ashâb-ı 'âmm-ı Mevlânâ
 Nihâd vakf ki elhak nihâd-ı hayr nihâd
 Be-rûzgâr-ı hodâvend-i Mecdüddin Begler
 Ki hiç mecd-i verâ rahne-i zevâl mebâd
 Ziyâ'-i devlet ü dîn ânk bânî-i buk'ast
 Yegâne Hâcî Begî bin Cüneyd fahr-i ibâd
 Ki tâ cihân büved âbâd ve bâd ömr-i biş
 nâm ziyâd
 Zi-hicret-i nebevî bûd der-mâh-ı Şa'bân
 Be-sâl-i heftsad u sî vü heft bûd bünyâd

.._ / .._ / .._ / .._ (_ _)

Tercümesi:

“Mübarek ve kutlu bir günde, cömert, kerem sahibi birisi (Hacı Beği bin Cüneyd) himmetiyle Allah'ın kapısını halka açtı. (Burası) Mevlânâ'nın bütün ashâbı için hususi bir makamdır. Kurduğu vakıfla doğrusu hayrın temelini atmıştır.

Hükümdar Mecdüddin Beğler'in zamanında - Onun ihtişamında yokluk gediği olmasın. -, (bu) buk'anın [mevlevîhânenin] bânîsi, devletin ve dinin ışığı, kulların iftihar, yegâne Hacı Begi bin Cüneyd'dir. Cihan durdukça onun da ömrü uzun olsun. (.....) nâmı artsın.

Nebevî hicretin Şa'ban ayında, yedi yüz otuz yedi yılında bina oldu.”⁴

Kitabe metnine göre, Şaban 737 (5 Mart - 2 Nisan 1337) tarihinde Mecdüddin Beğler'in hakimiyeti zamanında hayırsever Hacı Beği bin Cüneyd, Mevlânâ muhibleri için *buk'*ayı yaptırmış ve onun için vakıf kurmuştur.

Öncelikle bu kitabenin Tokat Mevlevîhanesine aidiyeti hususundaki deliller üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kitabede bâni Hacı Beği bin Cüneyd'in “Allah'ın kapısı” dediği buk'ayı halka açtığı ve burasının Mevlânâ'nın bütün yakınları için hususi bir makam/mekân olduğu ifade edilmektedir. Kanaatimizce bu ifade inşa edilen buk'anın mevlevîhâne, bâni Hacı Beği'nin de Mevlevî olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca kitabe metninin Farsça manzum yazılmış olması da kitabenin bir mevlevîhâneye ait olabileceğini te'yid eden diğer bir delildir. Çünkü kitabeler bu yüzyıllarda genellikle Arapça yazıldığı halde bu kitabenin Farsça manzum yazılmasının Mevlevîlik kültüründen kaynaklandığı da âşikârdır.

Kitabede inşa edilen binanın cinsi ve kurulan vakfın ne vakfı olduğu açık bir şekilde ifade edilmemiş, “buk'a” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin belli bir yer veya mekân çeşidinden ziyade genel bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Kelimenin geçtiği Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait kitabe veya vakfiyelerde kastedilen yer, mekân zaviye, hankah, medrese, darüşşifa, kütüphane, hamam, imaret gibi muhtelif yerlerdir.⁵ Bu kitabede ise bir zaviye veya hankâh çeşidi olan mevlevîhâne için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4 Metnin okunuşuna ve tercümesine katkıları için Doç. Dr. Ümrân Ay Say, Prof. Dr. Erkan Göksu, Dr. Ali Rıza Mukaddem ve değerli öğrencim Oktay Altın'a teşekkür ederim.

5 Mehmet İpşirli, “Buk'a”, *DİA*, VI, s. 386-387; C. E. Bosworth, “Buk'a”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, XII (Supplement), s. 154; Yasemin Beyazıt, “Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde Buk'a Medreselerinin Yeri”, *Osmanlı Medreseleri eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd., İstanbul 2019, s. 373-394.

Bu tarihlerde Anadolu'da İran Moğolları İlhanlılar'ın tehakkümü sona ermiş ve Orta Anadolu'da Eratnalılar'ın hakimiyeti başlamıştır. Mevlevîhanenin inşa tarihi, ilk hükümdar Alâeddin Eratna döneminin (736-753) ilk yıllarına tekabül etmektedir. Kitabede onun adı geçmemekte, adı zikredilen Mecdüddin Beğler'in ise Tokat emiri veya beği olduğu anlaşılmaktadır. Hüseyin Hüsameddin⁶, bu tarihlerde Tokat emiri olan iki kişiden bahsetmektedir. Bunlardan biri Sebüktay oğlu Mühezzibüddin Ulu Beğ (736 - ?), diğeri ise Ahî Tâyî (Dayı) diye bilinen Tâceddin İbrahim Beğ b. Zeyneddin Tûlî Beğ'dir (? - 753~). Eratna Beğ, ilk yıllarında Tokat Emiri Mühezzibüddin Ulu Beğ'i kendi tarafına çektiyse de sonra onu bir tehdit olarak gördüğü için ortadan kaldırmış ve Tokat'ı kayınbiraderi Amasya Emiri Zeynüddin Tûlî Beğ'e vermiştir. Tûlî Beğ ise Tokat'a oğlu Tâceddin İbrahim Beğ'i göndermiştir. Eratna Beğ dostluğu güçlendirmek için oğlu Mehmed Beğ'i de Tûlî Beğ'in kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilik dolayısıyla Tâceddin İbrahim Beğ'e Ahî Tâyî (Dayı) denmiştir.

Bu durumda Mecdüddin Beğler, adı zikredilen Ulu Beğ, İbrahim Beğ veya onun babası Tûlî Beğ'den birisi olmalıdır. Ulu Beğ'in emirliğinin sona eriş tarihiyle İbrahim Beğ'in başlangıç tarihini bilmiyorsak da Ahî Tâyî İbrahim Beğ'in, babası nüfuzlu Amasya Emiri Tûlî Beğ adına Tokat'ı yönetmesi ve Eratna Beğ ile akrabalığının olması onun Mecdüddin Beğler olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Zira onun oğlu Ahî Kâmil'in de 799'da Tokat'ta bir Ahî zaviyesi vakfı⁷ kurduğu bilinmektedir.

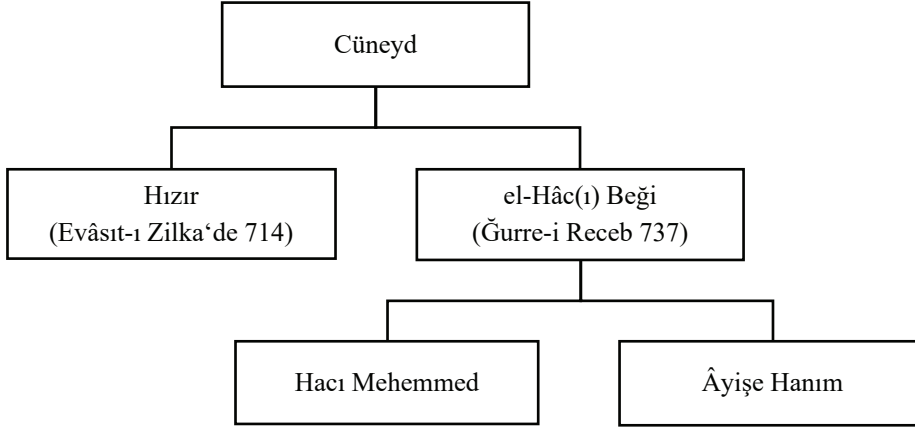
Buk'ayı (mevlevîhâne) yaptıran Hacı Beği bin Cüneyd'in ve babasının kimliği hakkında da maalesef yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Onun hakkında bu kitabe dışında kendisinin ve ailesinden üç kişinin mezartaşlarından haberdarız. İsmail Hakkı Uzunçarşılı⁸, 1927 yılında Kâblı Mehmed Paşa Camiinin arka tarafında bulunan, halk arasında Sancı Tekkesi diye bilinen Cüneyd Kabristanındaki bazı mezartaşlarını tanıtmaktadır. Kabristana burada medfun bulunan Hacı Beği'nin babasının adının verildiği anlaşılmaktadır. Kabirlerin çoğu sanduka şeklinde ve toprağa gömülüymüş. Bunların arasında Ğurre-i Receb sene 737 (3 Şubat 1337)

6 Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927, s. 37-38; Aynı eser, VI, yay. haz. Mesut Aydın – Güler Aydın, Amasya 2004, s. 27.

7 BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *EV. VKF.*, nr. 20/1; Ali Açık - Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları - Vakfiyeler*, I, Tokat 2005, s. 121-124.

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilâyet Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, İstanbul 1927, s. 46-48.

tarihinde vefat eden Hacı Beği b. Cüneyd, Evâsıt-ı Zilka'de sene 714 (16-25 Şubat 1315)'de vefat eden kardeşi Hızır ile oğlu Hacı Mehmed ve kızı Âyişe Hatun'un Farsça yazılan mezartaşları da bulunmaktadır. Bu mezartaşları bugün zikredilen mezarlıkta bulunmadığı⁹ gibi onların başka bir yerde mevcut olup olmadığı da maalesef bilinmemektedir.¹⁰

Bu kitabenin tarihinden önceki ve sonraki yakın tarihlerde Tokat'ta Mevlevîler'in bulunduğu dair bazı kaynaklarda kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlar da bu tarihlerde Tokat'ta bir mevlevîhane bulunduğunu desteklemektedir. 725 (1325) tarihli Beğler Çelebi'nin Sünbül Sinan Zaviyesi vakfının vakfiyesindeki¹¹ şahitlerden Müsafir b. Ahmed, "el-Mevlevî" mahlasını taşımaktadır. Keza kitabesine göre 691 (1292)'de inşa edilen bu zaviyenin (dârü's-sulehâ) bânisi, Muînü'd-Dîn Süleyman Pervane'nin kızı ve Sultan II. Mesud'un eşi Safvetü'd-Dünya ve'd-Dîn'in âzathısı Zeynü'l-Hac ve'l-Harameyn Sünbül b. Abdullah'ın da mevlevî olması muhtemeldir.¹² Ancak bu zaviyenin mevlevîhane olabileceğine dair açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Yine Nüreddin Halef Hankâhı'nın 753 (1353) tarihli vakfiyesindeki şahitlerden birisi olan Hacı Ivaz b. el-Hâc Hasan da "el-Mevlevî" mahlasını taşımaktadır.¹³ 820 (1417) tarihli Tokat Hisariye Medresesi vakfiyesinde ise vakfın

9 Mehmet Emin Türklü, *Tokat Mezar ve Yapı Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2010, s. 4.

10 Belki bu mezartaşlarının Tokat Müzesinde bulunma ihtimali vardır. Ancak müze taşındığı için mevcut eserlerin henüz tasnifi ve düzenlenmesi tamamlanmadığından bunları araştırma imkânı olmamıştır.

11 VGMA, Def. nr. 484, s. 309-310, nr. 20; Aynı Def., s. 137, 170, nr 2; Açikel - Sağırlı, *age*, s. 82.

12 Saim Savaş, "Tokat'ta Hoca Sünbül Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 24 (1994), s. 200-202.

13 Açikel - Sağırlı, *age*, s. 91.

(Hasan Erdem
Arşivi)

akarları arasında Zodi Karyesi Nahiyesinde Şeyh Ârif el-Mevlevî'nin bağına rastlanmaktadır.¹⁴ Şeyh Ârif el-Mevlevî'nin Tokat Mevlevîhanesinin şeyhlerinden birisi olması mümkün görünmektedir.

Tokat şehri Osmanlı Devleti topraklarına katıldıktan sonra yapılan tahrirlerde de mevlevîhânenin mevcudiyeti hakkında kayıtlara rastlanmaktadır. 859 (1454-55) tarihli ilk mufassal tahrir defterinde¹⁵ şehir merkezindeki hankâhlar arasında "Hankâh-ı Mevlevîhâne" zikredilmekte ve Mevlevîhâne Mescidinin etrafında 32 haneli bir mahalle oluştuğu görülmektedir. Keza Artukâbâd Nahiyesindeki Kızılcık Köyünün mâlikâne hissesinin 1/6'sının Tokat şehrindeki mevlevîhâneye ait olduğu kaydedilmektedir.

890 (1485-86) tarihli ikinci mufassal tahrir defterinde¹⁶ ise Mevlevîhâne Mahallesinde 7 hane sahibi ve 1 mücerred kayıtlıdır. Bu da bir önceki tahrire göre nüfusun %75 civarında azalmış olduğunu göstermektedir. İki tahrir tarihleri arasında

14 Açikel - Sağırlı, *age*, s. 141.

15 BOA, *TD*, nr. 2, s. 40, 43, 396. Aynı defterde (s. 288) İcacı ve Özi Kavağı Nahiyesine bağlı Kadışehir Köyünde "Zaviye-i Mevlevîhâne-i Mevlânâ İsmail Şeyh" adıyla zikredilen ve Derviş Kaya'nın uhdesinde bulunan bir mevlevîhânenin kaydı da bulunmaktadır.

16 BOA, *TD*, nr. 19, s. 2-3.

bölgede vukû bulan önemli bir siyasi olayın buna sebep olduğu anlaşılmaktadır. Zira Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 1472 yılında Osmanlı ordusunun Karamanoğulları topraklarına girmesi üzerine kendisine iltica eden Pir Ahmed Bey'in tahrikleriyle ve hıleye Tokat üzerine gönderdiği bir ordu ani baskınla şehri baştanbaşa, mescid ve camileri bile tahrip edip yakıp yıkmıştır.¹⁷ Bu felaket tabiatıyla mevlevîhaneyi de olumsuz etkilemiştir. Nitekim bir sonraki 926 tarihli tahrirde¹⁸ mahalle "Hoca/Hâce İbrahim nâm-ı diğer Mevlevîhane" diye kaydedilmiş ve hane sayısı 3'e düşmüştür. Kızılca Köyünün mâlikânesinin tamamı da Tokat'taki Hankâh-ı Bektut'a¹⁹ aittir.

Tokat şehrinde günümüze ulaşan mevlevîhane binasının ise 1048 (1638) yılında Muslu Ağa tarafından inşa edildiği bilinmektedir.²⁰ Halbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî zamanından itibaren Tokat şehrinde Mevlevîler mevcut olduğu gibi 14-16. yüzyıllara ait diğer kayıtlardan da anlaşılacağı üzere bu tarihlerde bir mevlevîhane mevcuttur. Ancak mevlevîhane Akkoyunlu tahrip ve yağmasıyla zamanla yok olmuştur. Bu mevlevîhane ile şimdiki Muslu Ağa'nın yaptırdığı mevlevîhanenin aynı mevkide olup olmadığı da bilinmemektedir. Yayınladığımız 737 (1337) tarihli kitabe ise eğer daha erken tarihte inşa edilmiş bir mevlevîhane yok idiyse Tokat şehrindeki ilk mevlevîhanenin bânisinin kimliğini, inşa ve vakfının kuruluş tarihini belgelemektedir.

17 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Çev. ve günümüz diline aktarım: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, s. 531; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 321-323; [Gelibolulu Mustafa Âlî], *Kühû'l-Ahbâr, II, Fâtih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481*, (yay.) M. Hüdai Şentürk, Ankara 2003, s. 151-152; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 308-309.

18 BOA, TD, nr. 79, s. 5- 360-361.

19 Konuyla ilgili yayınlarda ve günümüzde yanlış olarak Şeyh Mekkun Zaviyesi diye bilinmektedir.

20 Hasan Yüksel, agm, s. 62-63.